

KİTAP İNCELEMESİ/REVIEW ESSAY

İstanbul Mektupları

Fatih Kerimî, Yay. Haz. Dr. Fazıl Gökçek

İstanbul, Çağrı Yayınları, 2001, 367 sayfa, ISBN: 975-454-039-X.

Erhan CİFCİ*

Balkan Savaşı, Osmanlı – Türk tarihi açısından pek çok açıdan bir kırılma arz eder. Zira o günleri yaşayan bazı kimseler tarafından “bozgun” olarak da nitelendirilen bu savaş esnasında Osmanlı toplumunun yapısal sıkıntıları iyice gün yüzüne çıkmıştır. Dönemin münevver ve mütefekkirleri bahsi geçen sıkıntıların nasıl bertaraf edileceği hususunda kafa yormuşlar, gündelik yaşam üzerine gözlemlerini insanlarla paylaşmışlardır. İşte bu kişilerden biri de Rusya Tatarlarından biri olan Fatih Kerimî’dir. 1870 yılında Tataristan’da doğan Kerimî, 1890 yılında Ufa’da ruhani meclis huzurunda imtihan vererek müderrislik icazetnamesi almıştır. Aynı yıl tahsil için İstanbul’a gelmiş fakat tahsilini tamamlayamadan

* İstanbul Üniversitesi, Yakınçağ Tarihi Doktora Öğrencisi, erhancifci@gmail.com.

ülkesine geri dönmüştür.1906 yılında Zakir Remiyev ve kardeşinin *Vakit* adlı bir gazete kurmaları ve baş muharrirliğe Fatih Kerimî'yi getirmeleri, onun yazarlıktan gazeteciliğe geçmesine vesile olmuştur.Balkan Savaşı esnasında (1 Kasım 1912-18 Mart 1913) *Vakit* gazetesinin muhabiri olarak İstanbul'a gelen Fatih Kerimî, cepheye gazetecilerin gönderilmemesi nedeniyle haberlerini İstanbul'dan yollamak zorunda kalmıştır.İstanbul'da bulunduğu sırada dönemin devlet adamları ve münevverleri ile Balkan Savaşı ve Türk-İslam dünyasının problemleri üzerine mülakatlar yapmıştır.Kerimî'nin İstanbul'dan *Vakit* gazetesine mektupla gönderdiği haberler Rusya Müslümanları tarafından ilgiyle karşılanmış ve daha sonra müstakil bir kitap (*İstanbul Mektupları*) olarak da yayınlanmıştır.

Fatih Kerimî mektuplarını bizzat olayların içinde bulunarak yazdığından, bu mektuplar okuyucular için bir bakıma dönemin panoramasını çizmektedir.Dolayısıyla özelde Balkan Savaşı yılları, genelde ise son dönem Osmanlı toplumsal yaşamı hakkında çok önemli bir kaynak niteliğindedirler. Zira Kerimî'nin mektuplarında Osmanlı toplumundaki eğitim ve kültür durumundan, toplumun ahlak ve moral değerlerine, ordunun savaş esnasındaki vaziyetinden, ülkenin sosyal ve iktisadi dinamiklerine kadar varan farklı alanlarda, pek çok can alıcı hususa temas ettiği görülmektedir.

Kitaptaki ilk üç yazı (mektup – makale) 3 – 4 ve 8 Kasım 1912 tarihli olup, Kerimî'nin Orenburg – İstanbul arasındaki yolculuğunda kaleme aldığı bölümlerdir. 9 Kasım 1912'de İstanbul'a ayak basan Kerimî, 12 Kasım 1912 günü İstanbul'daki ilk izlenimlerini yazıya döktüğü ilk mektubunu göndermiştir. Bu mektupta genel bir İstanbul tasviri yapan Kerimî'nin, İstanbul'a gelmeden önceki düşünceleri ile İstanbul'a ayak bastıktan sonra şahit olduğu durumun neredeyse taban tabana zıt olduğu görülmektedir. Kerimî ilk intibasında İstanbul'da genel bir seferberlik hali beklediğini, halkın tüm imkânlarıyla savaşa hazırlandığını düşündüğünü belirtmiş lâkin mevcut durumu tahayyül ettiğinden çok farklı bulmuştur. Burada halkın umarsız hali ve tepkisizliği Kerimî'nin dikkatini celbeden en önemli unsurdur. (s. 3-17)

İlerleyen günlerde halkın içine çıkararak temaslarını arttıran Kerimî gözlemlerini samimi olarak Rusya'daki Müslümanlara aktarmış ve Osmanlı toplumu ile Rusya Müslümanlarını yer yer kıyaslama yoluna da gitmiştir. Mesela eğitim açısından Osmanlı Müslümanları ve bilhassa da Osmanlı kadınları, aralarında ciddi talim ve terbiye görmüş kişiler olsa da aile hayatı, çocuk terbiyesi, çocuklara millî ruh kazandırılması gibi olgularda Mısır ve Rusya Müslümanlarına göre çok geridedir. (s. 261) Ayrıca erkeklerin kadınlara yanlış bakışından

doğan bu sosyo – kültürel yapı kadınlara öyle sirayet etmiştir ki artık onlar da kendilerini ikinci sınıf insan gibi telâkki etmektedirler.

Eğitim ve kültürel düzey konusundaki mukayeseli yaklaşımını Fatih Kerimî ilerleyen sayfalarda da ortaya koymaktadır. II. Meşrutiyet sonrasında oluşan görece özgürlük ortamında Türk gençleri pek çok cemiyet kurmuşlarsa da bunları koruma ve yaşatma bilinci olmadığından bir süre sonra bu cemiyetler dağılmaya başlamıştır. Oysa ki Tatar talebelerinin kurduğu cemiyetler faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir. Fatih Kerimî bu durumu “*ruh - irade ve istikbâl için endişe*”ye bağlamaktadır. Çünkü Tatar öğrenciler aldıkları ilk eğitimin etkisiyle çalışkan, gayretli ve sebatkâr olmayı şiar edinmiştir (s. 330).

Yine Kerimî, Osmanlı toplumunda eğitimsiz insanların çabucak manipüle edilebildiğini, düşünsel anlamda çok boyutlu düşünme yetisinden mahrum olduklarını, eğitim seviyesi biraz fazlaca olan okur – yazar kesimin yaşananların ardındaki gerçekleri daha iyi muhakeme edip, daha iyi anladıklarını belirtmektedir (s. 21, 36). Bununla beraber Kerimî’ye göre dönemin eğitim sıkıntıları tamamıyla keyfiyetten de kaynaklanmamaktadır. II. Meşrutiyet dönemi sonrasında yaşanan bazı olaylar (yangınlar, Trablusgarp Savaşı, iç huzursuzluklar, Veba salgını ve nihayet Balkan Savaşı) da okullardaki eğitimi inkıtaya uğratmıştır. Buna örnek olarak ise II. Meşrutiyet’in ardından geçen dört yıl boyunca okutulan derslerin toplansa 2 yıllık bir standart eğitim yılını doldurmayacağını göstermekte, ayrıca Maarif nazırlarının çok sık değişmesi ve değişen her nazır ile birlikte tedrisatın da farklılaşması halinin mekteplerin program ve düzenlerini büyük sıkıntıya soktuğunu anlatmaktadır (s. 82).

Fatih Kerimî mektuplarında yalnızca kendi görüşlerini vermemiş, dönemin önde gelen insanların fikirlerine de atıf yapmıştır. Eğitimsizliğin toplumsal hayata olan menfi etkileri hususunda atıf yapılan kişilerden biri Tanzimat gazetesinden Rıfat Süreyya Bey’dir. Rıfat Süreyya’ya göre toplumsal inhitatın temel sebebi “*maarifsizlik*”tir. Kendisi son yenilginin (Balkan Savaşı mağlubiyeti) Osmanlı toplumunda tam manasıyla “*cehl-i mürekkep*” içinde yaşandığını, bunu kabul etmek gerektiğini ve her şeyi yeniden, alfabesinden başlayarak öğrenmek gerektiğini, II. Meşrutiyet döneminden beri maarifte bir adım bile ileri gidilmediğini vurgulamakta ve maarifin ıslahı için İsveç - Belçika - Japonya gibi ülkelerden uzmanlar getirilmesini önermektedir (s. 64, 65).

İkdam gazetesi yazarı Şefik Esad Efendi de benzer düzeyde eleştiriler getirmektedir. Şefik Esad Efendi’ye göre Maarif Nezaretinin iyi çalışmaması sebebiyle II. Meşrutiyet sonrası dönemdeki eğitim – öğretim düzeyi Sultan II. Abdülhamid döneminden bile geridedir. Ve Maarif Nezareti mensupları tümüyle değişmeden gelecek için ümitli olmak yersizdir. Şefik

Esad Efendi, İstanbul baz alınacaksa, İstanbul mektepleri içerisinde sadece Tıbbiye, Galata Sultanisi ve Darümuallimin mekteplerinin tatminkâr düzeyde olduklarını ifade etmektedir (s. 89).

Dönemin ünlü pedagoglarından Satı Bey de memleketin selamete çıkmasında halkın eğitim seviyesinin yükseltilmesini “*olmazsa olmaz*” şeklinde nitelendirmektedir. Satı Bey’e göre Osmanlıların mektepleri çok kısa sürede ilim ve fen etkisine girmez, eğitim hakları kısıtlanan kadınlar da Avrupalı kadınlar gibi tahsil görüp toplumsal hayata katılmazlarsa, askerî anlamda ne kadar yatırım yapılırsa yapılsın bunların hepsi beyhude olacaktır (s. 175).

Kitapta eğitim konusunda verilebilecek en çarpıcı örneklerden biri de Fatih Kerimî’nin kendisine aittir. Yazar, Türk halkındaki genel eğitimsizlik ve fikri seviyenin düşüklüğünü yapılacak ıslahatları sorgulamadan tepki vermelerine bağlamaktadır. Bu bağlamda Türk gazetelerinde alfabenin ıslahı ile ilgili yazıların çıkmasının akabinde cühela takımının hemen ayaklanıp, yetkili mercilere baskı yaparak bu tip yayınlara engel koydurmaktan çekinmedikleri sıkça karşılaşılan bir durum olagelmıştır (s. 338).

Öte yandan, Fatih Kerimî’nin Balkan Savaşı esnasında İstanbul’da bulunduğu dört aylık süreçte üzerinde en çok durduğu husus hiç şüphesiz ki halkın ahlaki değerlerinde görülen yozlaşma ve moral motivasyonundaki zayıflıktır. İstanbul’a ayak bastığı gibi gözüne ilk olarak bu durum çarpmıştır. İstanbul’dan gönderdiği ilk mektupta da bunu hayret ve hayal kırıklığı içerisinde aktarmıştır. Halkın cepheden gelen doğru – yanlış her haberi olumsuz biçimde değerlendirmesi ve “*Biz artık bittik, hiç olmazsa boş yere Türk kanı dökülmesin, milletin parası ziyan olmasın, ülkeyi kurtaracak yiğitler görmek bize nasip olmadı, ne olacaksa olsun ortalık bir an önce sakinleşsin*” şeklindeki bir düşünceye sahip olması kendisini bir hayli şaşırtmıştır (s. 19).

Bu bağlamda Kerimî iki hususa dikkat çekmektedir: Bunlardan ilki, manipülasyona sebebiyet verecek haberlerin kamuoyu ile paylaşılmasıdır. Diğeri ise gazetelerin mübalağalı haberler vermesidir. Buna örnek olarak, geri çekilmelerin bile büyük başarılar gibi anlatılması gösterilebilir. Böyle haberlerin yazılması halkın beklentisini arttırarak, daha sonraları en ufak bir olumsuzlukta umudunun kırılmasına ve toplumsal gerilimin artmasına yol açmaktadır. (s. 27)

Balkan Savaşı sonrasındaki müzakere döneminde de yine aynı tabloya şahit olunmaktadır. Halk vaziyetin berbatlığına dem vurarak hemen durum muhakemesine başlamakta, fakat bazıları geçmişten bazıları da gelecekte bahsederken mevcut durumdan nasıl feraha çıkılacağını düşünenlerin çok az görülmektedir. Geçmişten bahsedenler suçlayacak insan

aramakta, gelecekte bahsedilenler ise “*Bundan sonra başımıza kim bilir ne kötülük gelecek diye düşünülmektedir*”. Yani kısacası karamsarlık ve ümitsizlik had safhadadır. (s. 67) Müzakerelerin uzadığı bir dönemde savaşın tekrar başlayıp başlamayacağı üzerine yapılan tartışmalarda müzakerelerin bir anlam ifade etmediği, malumun ilanına giden yolda sadece bir araç olduğu ve savaşın yeniden başlaması durumunda çoğu kişinin muvaffakiyetten umutsuz olmaları Kerimî'nin ilk düşüncelerini onaylayan şeylerdir.

Halkta vaziyet böyleyken devlet adamlarında da umutsuz bir ruh hali sezilmektedir. Halkın kendilerini korkaklıkla suçlaması karşısında devlet adamları “*Halk olup bitenlerin vehametini anlayamıyor!*” serzenişinde bulunmaktadırlar (s. 177). Hatta Fatih Kerimî üst düzey bir devlet adamıyla yaptığı bir konuşmayı aktarırken bu kişinin düşmanların ağır şartlarını kabul eden hükümeti övdüğünü, şartların kabul edilmesinin son 30 senede yapılan en akıllı iş olduğunu belirttiğini yazmaktadır. Bahsi geçen devlet adamı bu düşüncesine dayanak olarak ise Osmanlılarda paranın ve millî hassasiyetin kalmamasını, hariçte dost bulunmamasını ve yeniden başlayacak bir savaşın ülkeyi tamamen harap edeceğini göstermektedir (s. 182).

Her şeye rağmen halkın genelinde her ne kadar böyle ümitsiz ve moralsiz bir hava gözlemlense de, gelecekte umutlu olan küçük bir azınlık da bulunmaktadır. Fakat bunların sayısı etki sağlayacak düzeyde değildir. (s. 118) Bu insanlar daha ziyade alt ve orta sınıfa mensup kişilerdi. Kaybedecek hiçbir şeylerinin kalmadığını, muvaffakiyet için halen fırsat olduğunu, vatanın kurtuluşu için canlarını vermekten kaçınmayacaklarını samimi biçimde gösteren Türkler düşmanların isteklerinin yerine getirildiği bir barışı aşağılayıcı görerek, devlet adamlarını korkaklıkla itham etmektedirler. (s. 177)

Toplumun moral durumu yukarıdaki gibi dalgalanmalara uğrarken savaş dönemindeki ahlak yapısı da aynı derecede iç açıcı değildir. Fatih Kerimî “*Ahlaki bozulmuş, tabiatı kokmuş eski Bizans bataklığındaki İstanbul halkının, İstanbul bürokratlarının himmetsizliğine bütün Rumeli Türkleri, bütün Rumeli kıtası kurban gitti!*” diyerek savaş döneminde neredeyse dibe vuran ahlak anlayışının Rumeli'nin kaybında ne denli etkili olduğunu vurgulamaktadır (s. 200).

Ahlâk yapısı o derece bozulmuştur ki, gündelik hayatın her alanında bunun izi görülmektedir. Kadınlar bir meta olarak telâkki edilmekte ve yanlarında erkek olmadan yürüyenlerin modern görünümlü erkekler tarafından bile sözlü tacize uğramaları gayet sıradan hale gelmektedirler (s. 225). Hatta bu yüzden bir toplantıda Mehmet Akif'in sırf erkeklerin edepsizlikleri ve terbiyesizliklerinden ötürü kadınların cemiyete karışmalarına

sıcak bakmadığını, eğer karıştırlarsa birçok rezaletin yaşanabileceğini söylediği aktarılmıştır (s. 305).

Toplumdaki ahlaki dejenerasyon ticari hayatta da tebarüz etmektedir. Fatih Kerimî tüccarlar arasındaki sahtekârlığı can sıkıcı bir durum olarak yorumlar. Ticari ahlâksızlığın Balkan Savaşı dönemi için alelâde bir durum olduğunu, satın alınacak mal ya da hizmet hakkında yeterli malumatı olmayanlardan üç kat fazla para istendiğini, hemen her malın sahtesinin satıldığını anlatır. İnsanlar arasında sözünde durmak gibi bir kaygının olmaması ve pervasızca buna devam etmeleri neredeyse meşrulaşmıştır (s. 324).

Fatih Kerimî'nin yazılarında Osmanlı toplumunun geri kalmasındaki ana amilleri aradığı da görülmektedir. Bu anlamda Balkan Savaşı döneminin en önemli tartışma konularından biri dinin toplumsal ilerlemeye mani olup olmadığıdır. Gerek yazar gerekse dönemin aydın kesimleri dinî taassubun toplumun terakkisine mani olduğunu açıkça belirtmektedirler. Fatih Kerimî İstanbul'a yeni geldiği bir dönemde sâbık meclis reisi Ahmed Rıza Bey hakkında bir anekdotu aktarmaktadır. Buna göre; kadınların da toplumsal yaşama katılmasını çağdaşlaşmanın bir aracı olarak gören Ahmed Rıza Bey türlü gayretlerle bir kız Sultani mektebi açma aşamasına gelmiş fakat bazı insanların "Kızlarımızı Avrupalılaştıracaklar, bu mektepte din – diyanet olmayacak!" şeklinde halkı galeyana getirmelerinden ötürü Ahmed Rıza Bey'in tüm çabaları akîm kalmış, mektep açılmamıştır (s. 13).

Fatih Kerimî yanlış dinî algıların terakkiye nasıl mâni olduğu hakkındaki gözlemlerini aktarırken aydın kesim tarafından gelen bazı ıslahat tekliflerine de muhtelif yazılarında temas etmiştir. Mesela, Hikmet gazetesi muhabiri Hilmi Bey çağdaşlaşmak için dini ve maarifi birleştirmenin elzem olduğunu düşünmektedir. Avrupa'nın ileride olan maarif ve medeniyeti örnek alınmalı, ancak bu iş yapılırken dini değerlerimiz ile bağdaştırılmalıdır. Aksi halde istenilen netice alınamaz. Bu iş için ise İslam dinini çok iyi bilen, vizyonu geniş olan devlet adamları kullanılmalıdır. (s. 95) Tanzimat gazetesinin sahibi ve I. Meclis'in sâbık mebuslarından Lütfî Fikri Bey de konuya farklı bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Lütfî Fikri Bey'e göre İslam dini ilerlemeye engel olacak bir din değildir; fakat dine sonradan ilave edilen çeşitli yorum ve hükümler çağdaşlaşma çabasının önündeki temel engeldir. Bahsedilen yanlışlıkların ivedi şekilde düzeltilmesi, dinin ıslah edilmesi gerekir. Ancak mevcut durumda bunun için yeterli zaman olmadığından acil müdahale olarak din ve siyasetin birbirinden ayrılması işinin yapılması lazımdır. Dinin ıslahı zamana yayılarak ve hazmedilerek gerçekleştirilecek bir iştir (s. 137). İttihatçıların önde gelen âlimlerinden sosyolog Ziya Bey (Gökalp) de Lütfî Fikri Bey'in fikirleriyle örtüşen bir yorum

yapmaktadır. Ziya Bey'e göre İslam dini kendisine sonradan katılmış bazı hurafelerden temizlenmeli, eski saf haliyle amel edilmelidir. Müslümanlar ancak o zaman her şeyi doğru olarak muhakeme edebilir ve diğer medeni milletler arasında yaşayabilmeye muktedir olabilirler. Bunun için toplumsal bazda fikri ve içtimai bir inkılap yaşanmalıdır. Din ıslah edildiğinde, dini bilgileri gerçek haliyle öğrenen medrese talebeleri daha sonra imam ve din adamı olduklarında fikri inkılabın öncüleri olacaklar, halkın düşünce yapısındaki dönüşümü sağlayacaklardır (s. 173-174). Darülfünun Müdürü Sami Bey ise toplumun inkırazını dinlerini iyi tanınamalarına yormaktadır. İslam dininin Arapça olarak mollaların inhisarında bulunması sebebiyle halk dinini direkt olarak öğrenememekte, mollaların aktardığı biçimde anlamaktadır. Dolayısıyla eğer bazı şeylerin yoluna sokulması isteniyorsa Arapça olan temel din kitapları tercüme edilerek halkın eline verilmeli, halk dinini vasıtasız olarak öğrenmelidir (s. 248-249).

Öte yandan Kerimî'nin nazarında Osmanlı toplumundaki yetişmiş insan gücü yetersizliği toplumsal ilerlemenin önünde en az dinî taassup kadar etkilidir. Balkan Savaşı dönemine Osmanlıların yetişmiş insan gücü kalitesi açısından muhasımlarına göre bariz bir şekilde geride olduklarına inanan Kerimî, bu durum hakkındaki düşüncesini bize şöyle açıklamaktadır: *“Türkler gerçekte zayıf ve yeteneksiz mi? Bu da doğru değil. Yaratılış olarak başka milletlerden hiçbir bakımdan kötü değildirler. Bu kadar iyi bir millet, bu kadar güzel bir memleket, bu kadar büyük bir ordu sadece idaresizliğe ve niteliksiz yöneticilere kurban gidiyor.”*

Başka bir mektubunda ise Türkleri yetişmiş insan gücü bakımından ülkedeki diğer etnik unsurlarla kıyaslar ve onların gerisinde olduğunu vurgular. Kerimî'ye göre Türkler ticaret, sanat, bilim vs. alanlarda geridedir; zira diğer milletlerin tüm fertleri, kadını – erkeğiyle, mütemediyen çalışmakta, araştırmakta ve geliştirmektedirler. Türk toplumu ise sadece erkeğin eline bakan, günü kurtarmaya çalışan bir toplum hüviyetindedir (s. 216). Bu noktada Türklerin şehirlerde yaşayan kısmını memurlar – askerler ve hocalar olmak üzere üç kısma ayırır ve bunların ticaret, bilim ve sanatla hiçbir ilgilerinin bulunmadığını ifade eder. Avukatlar, tabipler, muharrir ve şairler gibi küçük bir kısmı oluşturan aydın grup da doğal olarak bu işlere girmeyince gündelik yaşamın stratejik herhangi bir alanında Türkleri görmek neredeyse imkânsızdır. Türkler sokaklarda leblebi - kestane pişirip satan, dükkanlarında bağdaş kurup tarak – kürdan yapanlar ile arabacılık, kayıkçılık ve hamallık gibi pasif, kalifikasyon gerektirmeyen işlerle iştigal etmektedirler (s. 318). Dolayısıyla stratejik değeri olan faydalı ve esaslı işlerin hemen hepsinde ecnebilerin hâkimiyeti görülmektedir. Örneğin

iktisadi ve toplumsal yaşamın can damarlarından biri olan bankacılık sektöründe Türklerin nüfuzunda hiçbir alana rastlanmamaktadır. Osmanlı Bankası adıyla açılan banka bile Fransa tekelinde olup, merkezi Paris'tedir. İstanbul'da sadece Türkiye'yi sömürme amacıyla açılmış bir şubesi vardır (s. 318). Büyük pasajların, büyük mağazaların hepsi yabancıların elindedir. Keza en muazzam otel – tiyatro – sinemaların tamamı yabancıların kontrolündedir. Bâbüâli Caddesi'ndeki büyük kitapçıların % 85'i, matbaacıların – müretteplerin – hakkakların – oymacıların ve ressamaların % 90'ı Ermenilerdir. Türk ailelerine mürebbiyelik eden, yabancı dil öğretenlerin tamamı istisnasız Hristiyanlardır. Pansiyonlarda, lokanta ve restoranlarda çalışıp işi öğrenen, daha sonra kendileri iş sahibi olanlar arasında Müslüman görmek çok nadir bir durumdur. Saç – sakal keserek 10 dakika içinde 30 – 40 kuruş kazananlar mutlaka Ermeni ve Rumlardır. Mahallelerdeki bakkal dükkanlarının bile neredeyse tamamı Rum ve Ermenilerin elindedir (s. 318-320). Hatta Osmanlı toplumunda nitelik arz eden, toplumsal hayatta az ya da çok stratejik değeri bulunan işleri yapan az sayıdaki Müslüman nüfusun içinde de Türklerin rolünün çok az olduğu, Arap – Arnavut – Acem vb. Müslümanların Türklere göre daha etkin rol oynadıkları söylenebilir. Bu durumda diğer milletlerin keyifleri gereği iş bırakma veya iş yavaşlatma yoluna gitmeleri halinde Türk nüfusun sudan çıkmış balığa dönmesi aşikârdır.

Yine Osmanlı halkının olaylar karşısındaki kayıtsızlığı da Kerimî'nin üzerinde durduğu ciddi konular arasındadır. Bu hal öyle bir merhaleye gelmiştir ki, savaşın ortasında dahi insanlar müspet bir şeyler yapma gayretinden uzak ve kayıtsız bir halet-i ruhiyededirler. Yazar bu durumu “*acıklı*” kelimesiyle tanımlar. Çünkü düşmanların İstanbul'a 30 km kadar yaklaştığı dönemde bile halk yaşananlara karşı kayıtsızdır. Hatta savaşın gereksizliğine inanan halk, savaşın kazanılsa da büyük devletlerin araya girerek hasım devletleri koruyacaklarına ve kollayacaklarına inanılmaktadır. Dolayısıyla esnaf ticaretin durgunluğundan, memurlar maaşlarının sekteye uğramasından, askerler de evlerine dönememekten şikâyetçidir. Toplumda vatan sevgisi, kendilerine saygı, olumlu bir şeyler yapma kaygısı ve diğer milletlerle rekabet hissi hemen hemen hiç yok gibidir. İnsanlar zamanlarını günler – geceler boyunca kahvehanelerde beyhude yere geçirmektedirler (s. 36). Toplumsal tabakada üst sınıf, orta ve alt sınıfa göre daha da kayıtsızdır. Yazar bürokrat kesime mensup beyzadelerin bıyıklarında kaç yüz tüy olduğunu bildiklerini ancak Anadolu köylerindeki insanların nasıl ve nice halde bulduklarını bilmediklerini; hatta merak da etmediklerini vurgulamakta ve bu durumu halka hizmet – vatana muhabbet ve istikbal endişesinin olmamasına bağlamaktadır. Din algısının bu denli kuvvetli olduğu Türk toplumunda hocaefendilerin

halkı bilinçlendirmek yerine kahvehanelerde oturup nargile içmeleri, iskambil ve tavla oynamaları Fatih Kerimî'nin anlam veremediği bir başka husustur (s. 201).

Mektuplar arasında daha sonra Cumhuriyet döneminde de saygın bir hukukçu olarak anılacak Ebul'ula Efendi (Mardin)'nin görüşleri vaziyeti gözler önüne seren, dikkat çekici bir ayrıntıdır. Ebul'ula Efendi toplumun umursamaz hâlinin nedeni olarak tevhid-i efkâr ve tayin-i maksat olmamasını işaret etmektedir. Bundan ötürü hamiyet ve heyecan da görülmez. Herkes ferdi biçimde, kendi çıkarını güderek hareket etmektedir. Medeni toplumlar ise cemiyet olmanın gerekliliklerini yerine getirecek biçimde davranmaktadır. Dolayısıyla Ebul'ula Efendi'ye göre Türkler Bulgarlar tarafından değil, maksatsızlık maksat, gayesizlik gaye tarafından yenilmiştir (s. 303).

Ülkenin iktisadi vaziyetindeki sıkıntıların had safhaya ulaşmasını ise daha ziyade Rumeli'nin elden çıkışına bağlar Kerimî... Zira Rumeli Osmanlı'nın sanat ve ticaret merkeziydi. Buraların işgali başta İstanbul olmak üzere, diğer Osmanlı şehirlerini de olumsuz etkilemiştir. Gerek Rumeli vilayetlerinin üretimlerinden mahrum kalmak gerekse oradaki vatandaşların muhacir olarak İstanbul'a ve diğer vilayetlere göç etmeleri devletin sırtına büyük bir yük olmuştur (s. 80). Bu nedenle savaş ekonomisinin finansmanını sağlamakta zorlanan devlet, memurlarının maaşlarını bile Osmanlı Bankası ve Düyun-u Umumiye İdaresi'nden aldığı avanslarla ödeyebilmektedir (s. 173). Özellikle Anadolu halkı büyük yoksulluk içerisinde. Yol – okul yoktur, salgın hastalıklar üretimi sekteye uğratmaktadır, doktor sayısındaki yetersizlik sağlık işlerinin aksamasına ve nüfusun hastalıklardan kırılmasına neden olmaktadır (s. 200).

Tüm bu olanlar karşısında Osmanlı Müslümanları ne kadar pasifse ve umursamazsa gayrimüslimler o kadar aktif ve motivedir. Zira yaptıkları işi zevkle ve sahiplenerek yapmaktadırlar. (s. 110) Bu vasıfları sayesinde hüner ve sanat öğrenip zenginleşmekte ve iktisadi cihetten memlekette muktedir konuma gelmektedirler. Balkan Savaşı dönemi İstanbul'u baz alınacaksa zenginlik, ilim, sanat, rahatlık ve saadetin gayrimüslimlere münhasır olduğu söylenebilir. Hâl böyleyken Fatih Kerimî'ye göre azınlıkların halen hürriyet, müsavat ve adalet yokluğundan şikayet etmeleri dikkatleri celbeden bir durumdur (s. 153).

Müslüman Türk aileler ile gayrimüslim aileler arasındaki bir diğer önemli fark, Türklerde sadece erkeklerin çalışması buna karşılık olarak ise gayrimüslimlerde sağlıklı her bireyin üretime katkıda bulunmasıdır. Dolayısıyla bazı hallerde bir Türk erkeğinin kazancını 5 – 10 kişilik ailesi tüketirken gayrimüslimler kadını – erkeği ile çalışarak daha çok kazanmakta ve

daha müreffeh bir hayat sürdürmektedir (s. 216). Yine gayrimüslimlerin birbirlerini koruması ve kollaması da üzerinde durulması iktiza eden bir husustur. Mesela Türklerden alış – veriş yapan hiçbir gayrimüslim bulunmazken Türklerde ecnebi mala temayül had safhadadır. Yerli malı ürünler daha sağlam olsa bile ecnebi etiketli ürünlere yönelmek sanki moda olmuş gibidir. Bu yüzden bazı Türk tüccarlar ürettikleri mallara yabancı markaları basarak onları yabancı marka gibi satmaya mecbur olmaktadır. Yani Türkler arasında siyasi bir millî uyanış olmadığı gibi millîci bir iktisadi zihniyet evrimi yaşanmamaktadır (s. 325).

İstanbul'a gelmesinin asıl maksadı Balkan Savaşı hakkında Rusya Müslümanlarına haber vermek olan Kerimî dönemin Osmanlı ordusu hakkında da önemli anekdotları bizlerle paylaşmaktadır. Kerimî'nin nazarında Balkan Savaşı esnasında cephede yaşanan bozgun durumunun açıklanmasında askerî teşkilat yapısındaki arızalar öncelik arz eder. Zira savaş sürecinde ordunun motivasyon, koordinasyon ve eş güdüm eksiklikleri sarih biçimde görülmüştür. Mesela; Kral Piyer, Kral Ferdinand, Kral Nikolay ve Kral George ordularına liderlik yapar, prensleri komuta kademelerinde yer alırken Osmanlı sultanından veya şehzadelerinden benzeri atılımı görmek mümkün değildir. Hâl böyleyken Osmanlı ordusundaki subay ve askerler gerek moral – motivasyon anlamında gerekse hiyerarşik yapının sağlıklı olması açısından sıkıntılı durumda bulunmaktadır (s. 7).

Osmanlı askerî teşkilatlanması açısından bir diğer menfi yorum, askere alınan eratin geride bıraktığı yakınları hakkındaki kaygılarının devlet tarafından giderilmemesidir. Yabancı ordularda savaşan askerlerin evler – aileler ve onların hayatlarının nasıl idame ettirileceği hususunda müsterih olmaları, buna karşın Osmanlılarda kadınların toplumsal baskılar ve eğitimsizlikler nedeniyle erkek emeğine muhtaç yaşamaları Osmanlı askerinin gözünün arkada kalmasına, ölümü göze almamalarına neden olmaktadır. Bu da askerlerin en ufak bir zorlukta bozgun emaresi göstermelerini beraberinde getirmektedir (s. 216).

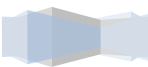
Bunlara ek olarak, ordu kendi içerisinde de sıkıntılı bir durumdadır. Her şeyden önce subaylar ve askerler politize olmuş durumdadır. Politize olan bir orduda hizipleşmenin yaşanması kaçınılmazdır. Ayrıca benzer siyasi görüşe sahip subay ve askerlerin arasında emir – komuta zincirinin gereklilikleri sağlanamamaktadır. Yine siyasetin askerî teşkilatlanmaya diğer bir menfi etkisi, siyasal iradeler değiştikçe ordunun başındakilerin de değişmesi ve her değişimde eski beyin takımının görevden alınıp, yeni bir beyin takımının göreve getirilmesidir. Bu durumda yeni kişiler yeni planlamalar yapıp, önceki planlamalara göre şekillendirilmiş düzenlemeleri ortadan kaldırmaktadır. Balkan Savaşı öncesinde de

benzer bir durum yaşandığı için ordunun teşkilatlanma bânında yaşadığı sıkıntılar hiç de şaşırtıcı değildir (s. 8).

Fatih Kerimî, Osmanlı ordusundaki lojistik – ikmal ve iâşe sıkıntısına da vurgu yapmaktadır. İaşelerin önceden yeterince hazırlandığı fakat gerekli sevkiyatın düzenli bir şekilde yapılamamasından ötürü bunlar ya askere ulaştırılamamakta ya da düşmanın eline geçmektedir. Birkaç gün aç – bilaç duran asker ne kadar itaatli de olsa güçten düşeceği için yeterli düzeyde savaşamayacağı yadsınamaz bir gerçektir. İlaveten cephedeki sağlık hizmetleri de yetersizdir. Yaralılar ve hastalar gerektiği biçimde tedavi edilememektedir. Doktor ve hastabakıcılar nitelik ve nicelik açısından kifayetsizdir. Hasta askerler alelâde şekilde tedavi edilip cepheye geri yollanmaktadır (s. 7).

Osmanlı ordusunun teşkilatlanma anlamında yaşadığı sıkıntılar hiç şüphesiz ki komutan ve subaylara da sirayet etmiştir. Ordunun içerisine siyasetin ve fırkacılığın girmesi hiyerarşik yapı ile emir komuta zincirini önemli ölçüde etkilemiştir. Ayrıca ordu içerisinde bir mektepli – alaylı subay anlaşmazlığı vardır. Bu aidiyet duygusu da, tıpkı siyasi görüşlerde olduğu gibi, komutan ve subayların arasında çekişmeleri beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla komutanların arasındaki çekişmelere tanık olan askerler içinde manevi cihette bir itaat, sadakat ve disiplin sorunu hasıl olmuştur. Subaylar kendi asli görevlerini bir kenara bırakıp askerlere muhalif oldukları fırkanın ve o fırkaya mensup diğer subayların yanlışlarını göstermeye başlamışlardır. (s. 47) Savaş öncesinde bu durumun menfi etkilerini öngöremeyen ya da önemsemeyen subaylar savaş sırasında en ufak bir zorlukta askerlerinin kendilerine itaat etmeden kaçmalarını yeri geldiğinde cebren engellemeye çalışmışlardır. Askerleri nazarında itibarları düşen subayların bozgun anlamında en yakınlarında bulunan erat tarafından öldürülmeleri ve üzerlerindeki elbiselere varıncaya kadar soyulmaları azımsanmayacak seviyeye gelmiştir (s. 68).

Kerimî erat açısından da önemli tespitler yapmaktadır. Kerimî'ye göre erlerin durumu da sıradan vatandaşların sivil hayattaki durumuna benzemektedir. Özünde hamiyet ve savaşçı ruh sahibi olan eratin cephedeki vaziyeti kendilerine verilen imkânlar ile doğru orantılıdır. Zira aç – bilaç, çıplak ve himayesiz kalan eratin dağılması – bozguna uğraması çok tabiidir. Yıllardır cepheden cepheye gönderilen, ailelerinden ve sevdikleri insanlardan uzak kalan, cephede şahit oldukları olumsuzluklar nedeniyle moral – motivasyonları bozulan eratin dirayetli ve şahsiyetli komutanların emrine girdiklerinde çehreleri hemen değişmektedir (s. 36).

Yalnız Anadolu'daki gayrimüslim unsurlara ayrı bir parantez açmak gereklidir. Bilhassa Arnavut askerlerin düşmanla savaşmaktan ziyade Türk subaylara hücum etmeleri, Türk köylerini yağmalamaları tüm ülkede büyük üzüntüye sebep olmuştur. Aralarında disiplin – düzen ve itaat duygusu kalmayan Arnavut askerlerin düşmana gizli bilgileri aktarıp, onların muvaffakiyetine yardım etmeleri Arnavutları necip millet olarak tanımlayan Osmanlılar için kaderin acı bir cilvesi olmuştur. Tabii habis mizaçlı Türk askerleri de yok değildir. Arnavut askerler gibi savaş ortasında silah arkadaşlarını arkadan vuran, vatanları için fedakârlık göstermeyi göze almayan bu askerler cepheden geri kaçarak diğer askerlere kötü örnek olmuşlar ve onların morallerini zayıflatarak ordunun bozguna uğramasında katalizör görevi görmüşlerdir (s. 67).

Yazının en başında da ifade edildiği gibi, Fatih Kerimî'nin Balkan Savaşı esnasında İstanbul'a gelerek yaklaşık dört ay boyunca izlenimlerini mektuplar – makaleler halinde paylaştığı bu çalışma devrin siyasal ve sosyal vaziyetini göstermesi açısından muazzam bir kaynak niteliğindedir. Zira, Kerimî yazılarını şekillendirirken gidişata oturduğu yerden bakmamış kafasındaki soru işaretlerini aktif biçimde sorgulamış ve Osmanlı toplumunun nabzını tutmaya gayret sard etmiştir. Ancak bunu yaparken spontane bir tutum izlememiş, belirli bir yöntem üzerinden hareket etmiştir. Bu yöneme göre sıradan vatandaşın en düzey devlet görevlisine kadar herkesten mevcut durumun nedenleri ve gelecekte beklenenleri hakkında görüş bildirimlerinde bulunmalarını rica etmiştir. Bu yolla Kerimî, Osmanlı toplumunun psikolojisini Rusya Müslümanlarına aktarmaya çalışmıştır.

Eserin başka bir önemli yanı, Fatih Kerimî'nin Osmanlı toplumu dışından olması sebebiyle Osmanlı toplumuna mensup insanların göremeyebileceği eksiklik ve yanlışlıkları tutarlı ve sarıh biçimde ortaya koymasındadır. Bunda en önemli etken Fatih Kerimî'nin her ne kadar Osmanlı toplumufarklı olsa da, bir o kadar da bizden biridir. Zira toplumdaki basiretsizliği, yılgınlığı ve atalet duygusunu bazen üzümlere bazen de kızarak okuyucusuna aktarmaktadır.

Yazar izlenimlerini olabildiğince nesnel bir biçimde aktarmaya çalışsa da, başka bir milletin kontrolü altındaki topraklarda doğup büyümüş olmanın verdiği “bağımsızlığın mukaddesatı” düşüncesinin izleri pek çok ifadesinde hissedilebilmektedir. Osmanlı Türklerinin de bağımsızlığının tehlikeye düşmesi ve Osmanlı Türklerinin bu tehlikeye duyarsız kalmaları mevzu bahis olduğunu Fatih Kerimî'nin hiddet ve hayal kırıklığı içeren bir üslubu takındığını görmekteyiz. Ayrıca samimi bir Türk milliyetçisi olması hasebiyle Türkçü bir siyaset izleyen İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı beslediği muhabbet de dikkatlerden kaçmamaktadır. Birkaç yerde onları eleştirmekle beraber, İttihatçılardan hemen her söz

ettiğinde sitayışkâr bir üslup kullanması eserin objektifliğine ufak da olsa gölge düşürmüştür. Ancak 70 mektubun – makalenin toplamı baz alındığında “*İstanbul Mektupları*” adlı eserin dönemin konjonktürünü anlayabilmemiz için temel bir başucu kaynağı olduğunu söylemek hiç de yanlış olmayacaktır.

Eserin dili ve bugün için ifade ettiği anlam açısından görüş beyan edecek olursak, eserin dilinin ve Fatih Kerimî'nin üslubunun gayet anlaşılabilir olduğunu, düşüncelerin net bir biçimde ifade edildiğini söyleyebiliriz. Diğer taraftan, 100 yıl öncesinin profilini çizen bu eser yazıldığı dönemde bir geçmiş – gelecek muhakemesi yaptığından ötürü günümüze de ışık tutar niteliktedir. Dolayısıyla bu ve buna benzer yetkin tahliller içeren, tarihi belge niteliğindeki eserlerin dikkatlice okunmaları ve gelecek için somut dersler çıkarılması çok doğru bir tutum olacaktır.

